DOI: 10.58242/millifolklor.1788179

MAKALELER/ARTICLES/LES ARTICLES

YAZILI DOLAŞIMDA ANONİMLEŞME: NEFSÜ'L-EMR-NÂMELERDE YAZARLAŞTIRMA, ALINTILAMA VE YENİDEN YAZIM STRATEJİLERİ*

Anonymization in Written Circulation: Author-making, Quotation, and Rewriting Strategies in Nefsü'l-emr-nâmes

Neslihan İlknur KOÇ KESKİN**

ÖZ

Bu çalışma, Osmanlı sosyal hiciv metinlerinden *Nefsü'l-emr-nâme*leri yazılı dolaşım bağlamında inceleyerek anonimleşmenin bu metinlerde yazarlaştırma, alıntılama ve yeniden yazım stratejileri üzerinden nasıl işlediğini görünür kılmayı amaçlamaktadır. Kelâmî-felsefî literatürde "bir şeyin kendinde varlığı"nı karşılayan nefsü'l-emr kavramının başlıkta yer alması, risalelerin toplumsal hayatı kanaat ve algılardan bağımsız biçimde, "olduğu gibi" ortaya koyma iddiasını retorik düzeyde pekiştirir. Bu bağlamda *Nefsü'l-emr-nâme*ler, toplumsal hayatı "kendilik hâli" üzerinden "olduğu gibi" kurma iddiasıyla bir hakikat söylemi üretir; ne var ki üretim ve dolaşım pratikleri hesaba katıldığında, bu söylemin tek bir müellifin niyetinden ziyade yazılı dolaşımın çoğul ve kolektif işleyişiyle kurulduğu görülür. Risaleler; dinî otoritenin istismarı ve rol sahtekârlığı, kamusal adabın ihlali, cinsellik, beden ve mahremiyet ihlali, gösteriş, tüketim ve giyim-kuşam üzerinden statü taklidi, meslek etiği ihlali ve mükeyyif maddelerin aşırı kullanımı gibi geniş bir yelpazede sosyal eleştiriler üretir. Sert, yer yer argo ve grotesk unsurlarla örülü bu anlatım, metinleri yalnızca hiciv geleneği içinde değil, aynı zamanda kültürel bellek ve söylem dolaşımı bakımından da verimli bir inceleme alanına dönüştürür. Makale, sözlü icra ortamına bağlı varyantlaşmayı merkez alan bir edisyon-kritik/aidiyet tayini araştırması olmaktan ziyade, *Nefsü'l-emr-nâme*lerin yazma kültürü içinde çoğalırken anonimleşmeyi üreten söylemsel mekanizmaları açıklamayı hedefler. Bu çerçevede anonimleşme, "müellif adının kaybı" ile sınırlı olmayan çok katmanlı bir dönüşüm olarak kavramsallaştırılır. Metinlerin kimi nüshalarda Lâmi'î Çelebi veya Nev'î-zâde Atâyî gibi tanınmış isimlere nispet edilmesi, ilk bakışta aidiyeti sabitleyen bir işaret gibi görünse de temmet kayıtları, tarihî referanslar ve nüsha ilişkileri bu nispetlerin dolaşım içinde değişebilir bir "yazar işlevi" olarak işlediğini düşündürür. Nitekim temmet kayıtları ve tarihî veriler üzerinden yapılan değerlendirmeler, bazı nispetlerin tarihsel olarak uyuşmadığını göstererek aidiyetin "otomatik kabul" değil, metin-içi verilerle sınanabilir bir soru olduğunu ortaya koymaktadır. Çalışmanın bulguları, *Nefsü'l-emr-nâme*lerdeki anonimleşmenin üç temel strateji üzerinden işlediğini göstermektedir: (i) Yazarlaştırma, *Nefsü'l-emr-nâme*lerin tanınmış isimlere atfedilmesi yoluyla metne otorite ve meşruiyet kazandırırken aynı anda bireysel aidiyeti silikleştirerek metni ortak bir üretim ufkuna taşır; (ii) alıntılama, Firâkî'nin *Seg-nâme*'sinde görüldüğü üzere kaynak belirtilmeksizin aktarılan kalıp ifadeler ve söylem parçaları üzerinden görünmez metinler arası bağlar kurar ve eleştirel dili ortak bir hafıza alanına eklemler; (iii) yeniden yazım, özellikle ferman/berat gibi farklı kalıplarla kurulan örneklerde devralınan malzemenin yeni bağlamlarda dönüştürülmesiyle hem özgünleştirme hem anonimleştirme işlevi görür. Bu dinamikler, Roland Barthes'ın "yazarın ölümü" ve Michel Foucault'nun "yazar işlevi" kavramlarıyla, metnin bireysel otoriteden sıyrılıp dolaşım içinde çoğul anlamlara açılması bakımından ilişkilendirilebilir. Ayrıca Mihail Bakhtin'in karnavalesk yaklaşımı, *Nefsü'l-emr-nâme*lerin grotesk imgeler, argo, abartı ve hiyerarşiyi tersyüz eden üslup üzerinden kurduğu eleştirel dili açıklamada işlevsel bir çerçeve sunar; Carl Gustav Jung'un hilebaz arketipi ise dinî ve toplumsal rolleri kötüye kullanan, sınır ihlal eden ve düzeni bozarken gerçeği görünür kılan tiplerin metinlerdeki temsiline kavramsal bir açıklama getirir. Sonuç olarak bu çalışma, *Nefsü'l-emr-nâme*lerde anonimleşmenin, sosyal eleştirinin yazılı dolaşım içinde çoğalarak süreklilik kazanmasını sağlayan; metni "bir kişiye ait söz" olmaktan çok "dolaşım içinde kurulan söylem" olarak yerleştiren bir süreç olduğunu göstermektedir.

Anahtar Kelimeler

Nefsü'l-emr-nâme, anonimleşme, yazılı dolaşım, yazar işlevi, sosyal hiciv.

* Geliş tarihi: 20 Eylül 2025 - Kabul tarihi: 4 Mayıs 2026

Koç Keskin, Neslihan İlknur. "Yazılı Dolaşımda Anonimleşme: *Nefsü'l-Emr-nâme*lerde Yazarlaştırma, Alıntılama ve Yeniden Yazım Stratejileri", *Millî Folklor* 151 (Güz): 5-16

** Prof. Dr., Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Ankara/ Türkiye, neslihan.koc@hbv.edu.tr, ORCID ID:0000-0003-3014-4630.

ABSTRACT

This study examines *Nefsü'l-emr-nâme*s, Ottoman texts of social satire, within the framework of written circulation in order to demonstrate how anonymization operates in these texts through strategies of author-making, quotation, and rewriting. The use of the concept of nefsü'l-emr, which in kalām and philosophical literature denotes "the existence of a thing in itself," in the titles of the treatises rhetorically reinforces their claim to represent social life "as it is," independently of subjective opinions and perceptions. In this context, *Nefsü'l-emr-nâme*s produce a discourse of truth by claiming to represent social life "as it is," in its own state; yet once practices of production and circulation are taken into account, it becomes apparent that this discourse is shaped less by the intention of a single author than by the plural and collective workings of written circulation. The treatises generate social critique across a wide spectrum, including the abuse of religious authority and role imposture, violations of public decorum, sexuality, the body and breaches of privacy, ostentation, status mimicry through consumption and dress, violations of professional ethics, and the excessive use of intoxicants. This severe mode of expression, at times colloquial, even coarse, and interwoven with grotesque elements, renders the texts a productive field of inquiry not only within the tradition of satire but also in terms of cultural memory and the circulation of discourse. Rather than constituting a critical-edition or authorship-attribution study centered on variation arising from oral performance contexts, the article seeks to explain the discursive mechanisms through which *Nefsü'l-emr-nâme*s, as they multiply within manuscript culture, produce anonymization. Within this framework, anonymization is conceptualized as a multilayered transformation that cannot be reduced to the "loss of the author's name." The attribution of the texts in some copies to well-known figures such as Lâmi'î Çelebi or Nev'î-zâde Atâyî may at first appear to fix authorship; however, colophon (temmet) records, historical references, and inter-manuscript relations suggest that these attributions function within circulation as a mutable "author-function." Indeed, evaluations based on temmet records and historical data indicate that certain attributions are historically incompatible, demonstrating that authorship is not a matter of "automatic acceptance" but a question that can be tested against internal textual evidence. The findings show that anonymization in *Nefsü'l-emr-nâme*s operates through three primary strategies: (i) author-making, whereby attribution to recognized names confers authority and legitimacy on the text while simultaneously blurring individual authorship and relocating it within a shared horizon of production; (ii) quotation, as exemplified in Firâkî's Seg-nâme, whereby formulaic expressions and fragments of discourse are transmitted without acknowledgment, establishing implicit intertextual connections and incorporating the critical idiom into a shared domain of memory; and (iii) rewriting, whereby inherited material is transformed in new contexts, particularly in examples constructed through forms such as fermans and berats, thereby functioning both to individualize and to anonymize the text. These dynamics can be related to Roland Barthes's "death of the author" and Michel Foucault's "author-function," insofar as the text becomes detached from individual authority and opens onto plural meanings within circulation. Moreover, Mikhail Bakhtin's carnivalesque perspective provides a useful framework for explaining the critical language of *Nefsü'l-emr-nâme*s, constructed through grotesque imagery, slang, hyperbole, and the inversion of hierarchy; Carl Gustav Jung's "trickster" archetype, in turn, offers a conceptual account of figures who misuse religious and social roles, transgress boundaries, and render truth visible while disrupting order. In conclusion, this study demonstrates that anonymization in *Nefsü'l-emr-nâme*s is a process that enables social critique to multiply and gain continuity within written circulation, positioning the text not so much as "speech belonging to one person" as "discourse constituted through circulation."

Keywords
Nefsü'l-emr-nâme, anonymization, written circulation, author function, social satire.

1. Yazılı Dolaşımda Anonimleşme

Yazılı dolaşımda anonimleşme, bir metnin üretim ve dolaşım süreçlerinde müellif adının silikleşmesi, metnin tekil bir yaratıcıya bağlanabilirliğinin zayıflaması ve metnin farklı ellerde yeniden kurulmasıyla ilerleyen çok katmanlı bir dönüşüm olarak tanımlanabilir. Bu süreç çoğunlukla istinsah, derleme, alıntılama, yeniden yazım, ekleme-çıkarma ve bağlam kaydırmaları gibi müdahaleler aracılığıyla açığa çıkar. Dolayısıyla anonimleşme, yalnızca yazar adı bilinmeyen metin olgusuna indirgenemez; dolaşımda baştan itibaren anonim metinlerle başlangıçta belirli bir müellife atfedildiği hâlde zamanla dolaşım dinamikleri içinde müellif işlevini yitiren metinleri birbirinden ayırmak analitik açıdan zorunludur. Bu çerçevede "Her yazın ürünü anonimleşir mi?" sorusu açıklayıcıdır.

Anonimleşmenin, kişisel yaratım iddiası zayıf olan ve çoğunlukla kolektif hafıza/yarar ufkunda dolaşıma giren türlerde yoğunlaştığı görülür. *Tevârîh-i Âl-i Osmân* başlığıyla bilinen anonim tarihler ile *falnâme, yıldıznâme, kıyafetnâme* ve *tabirnâme* gibi gizli ilimler literatürü bu kümeye örnek verilebilir. Bu örneklerde anonimlik/anonimleşme; sıklıkla tercüme-telif sınırlarının geçirgenliği, metnin pratik amaçla dolaşımı ve metni dolaşıma sokan öznelerin (müstensih, derleyici, okur) metne müdahalesiyle ilişkilidir. *Dinî içerikli risaleler*de ve *dua şerhleri*nde de benzer bir durum gözlemlenir: Müellif adının geri plana çekildiği, metnin ibadet ve rehberlik işlevi üzerinden dolaşıma girdiği bu alanlarda, metnin otoritesi çoğu zaman müelliften ziyade kutsal referansla (ayet-hadis-dua) temellendirilir. Öte yandan *münşeât mecmuaları* gibi resmî yazışma pratiklerini düzenleyen metinlerde*, hat ve musiki mecmuaları*nda ya da dil öğrenimi için tutulan *sözlük/okuma notları*nda anonimlik, büyük ölçüde kişisel kullanım-kopyalama-paylaşım zincirlerinin doğal sonucudur. Bu tür metinlerde dolaşıma katılan yeni öznelerin devreye girmesi, metni tekil bir müellif imzasından uzaklaştırarak yazılı dolaşım içinde çoğaltır.

Bu makale, anonimleşmeyi sözlü icra ortamında her aktarımda değişen varyantlaşma modelinden ziyade, yazılı kültür içinde metinler arası dönüşüm olarak ele almaktadır. Bu doğrultuda çalışma, müellif adının bütünüyle kaybolup kaybolmadığından çok, metnin yazma kültürü içinde farklı öznelerin müdahaleleriyle nasıl çoğaldığına ve söylemsel düzeyde çok yazarlı bir yapı kazandığına odaklanmaktadır. Bu yaklaşım, anonimleşmeyi tek başına adın yokluğuna değil, metni dolaşım içinde yeniden kuran pratiklerin toplam etkisine bağlayarak kavramsal çerçeveyi genişletmeyi hedefler. Çalışmanın somut inceleme alanını, Osmanlı sosyal hiciv geleneği içinde yer alan *Nefsü'l-emr-nâme*ler oluşturmaktadır. Bu risaleler; dinî otoritenin istismarı ve rol sahtekârlığı, kamusal adabın ihlali, cinsellik, beden ve mahremiyet ihlali, gösteriş, tüketim ve giyim-kuşam üzerinden statü taklidi, meslek etiği ihlali ve mükeyyif maddelerin aşırı kullanımı gibi geniş bir yelpazede sosyal eleştiriler üretir. Sert, yer yer argo ve grotesk unsurlarla örülü üslup, eleştirinin yalnızca temalarda değil, söylem stratejileri ve tipolojiler üzerinden de kurulduğunu gösterir. Bu nedenle *Nefsü'l-emr-nâme*ler, anonimleşmenin sosyal eleştiri söylemini nasıl dönüştürdüğünü tartışmak için elverişli bir örneklem sunar.

İnceleme, anonimleşmeyi üreten üç temel stratejiye odaklanmaktadır: (i) Yazarlaştırma, (ii) alıntılama ve (iii) yeniden yazım. Bu stratejiler, *Nefsü'l-emr-nâme*lerin eleştirel söylemini kuran karnavalesk üslup ve hilebaz figürünün işleyişiyle birlikte değerlendirilmektedir. Metin aidiyetini ve varyantlaşmayı yöntemsel olarak tartışan çalışmalar, anonimleşmenin hangi göstergeler üzerinden izlenebileceğini göstermesi bakımından karşılaştırmalı bir zemin sunar. Konuyla ilgili olarak Tuğçe Erdal, cönk ve mecmualarda Fuzûlî mahlaslı şiirleri tespit edip şairin bilinen metinleriyle karşılaştırarak aidiyet tayinini varyantlaşmanın metinsel işaretleri üzerinden tartışır (Erdal 2013). Bu çalışma, metinler arası dolaşımın izlerini takip etmekle birlikte aidiyet tayininden ayrılarak söz konusu metinsel göstergeleri anonimleşmenin işleyişini açıklayan veriler olarak değerlendirmektedir. Bu çerçevede sosyal eleştiri içerikli *Nefsü'l-emr-nâme*ler anonimleşme süreci bakımından incelenecek ancak bu incelemeye geçmeden önce, nefsü'l-emr kavramının kelâmî-felsefî arka planı ile literatürün temel hatları kısaca belirlenecektir.

2. *Nefsü'l-emr-nâme*ler Literatürü ve Anonimleşme Bağlamı

Klasik İslam düşüncesinde varlıklar haricî, zihnî ve nefsü'l-emr olarak sınıflandırılır. Haricî varlık zihnin dışında gerçekleşen varlığı, zihnî varlık ise gerek hariçteki varlıkların soyutlama yoluyla zihinde temsil edilmesini gerekse dış dünyada karşılığı bulunmayan şeylerin kurguyla zihinde kurulmasını ifade eder (Tülüce 2022: 186-187; Pirinç 2014). Arapça bir tamlama olan nefsü'l-emr, "kendinde şey" veya "olduğu hâl/şekil üzere

oluş" anlamlarıyla bir şeyin kendinde varlığını ve doğruluk değerini varsayımdan bağımsız biçimde temellendiren bir kavram alanına işaret eder (Karagöz 2020: 8; Tülüce 2022: 184). Bu çalışmada nefsü'l-emr terimi ile *Nefsü'l-emr-nâme* başlıklı metinler arasında doğrudan bir kavram özdeşliği kurmaktan ziyade, adlandırmanın metne yüklediği retorik iddia esas alınmaktadır: Nefsü'l-emr "şeyin kendinde hâli"ne gönderme yaparken, *Nefsü'l-emr-nâme*ler de toplumsal hayatı "olduğu hâliyle" (ya da olması gerektiği varsayılan ölçüyle) karşılaştırarak eleştiriye açılan bir söylem kurar.

Bu başlıktaki literatür, yalnızca metin neşirlerini ve tür tespitlerini sıralamanın ötesinde, *Nefsü'l-emr-nâme*lerin yazılı dolaşımında anonimleşmeyi somutlaştıran göstergelerini (yazarlaştırma, alıntılama, yeniden yazım, form tekrarları ve nüsha ilişkileri) izlemek için kullanılmaktadır. Bu nedenle aşağıdaki değerlendirme; çalışmaların metin yayımlama/çeviri yazı, dil-üslup-tema tasnifi, varyant ve nüsha ilişkileri ve aidiyet tartışmaları başlıklarına hangi ölçüde temas ettiğini özellikle takip etmektedir.

*Nefsü'l-emr-nâme*ler hakkında yapılan çalışmaların önemli bir kısmı metin odaklıdır. Bu bağlamda erken tarihli bir örnek, *Millî Tetebbular Mecmuası*'nın 1311/1895 tarihli üçüncü sayısında yer alan yayındır. Burada Niksarî-zâde Mehmed Efendi'ye ait risale, kısa bir biyografiyi takiben yayına hazırlayan kişinin adı belirtilmeksizin eski harfli metin hâlinde verilmiştir. Yayında hiciv üslubundaki bu metnin Hamidiye Kitapları 390 numaralı mecmuadan istinsah edildiği bilgisine de yer verilir. Risale "Bu mesʾele beyânında eʾimme-i Hanefiyyeden cevâb ne vechledür?" sorusuyla açılır ve risale metni bu soru etrafında ilerler (*Nefsü'l-emr-nâme* 1311: 571-576). Türün erken izlerine işaret eden bir diğer kayıt, Lâmi'î ve Niksarî-zâde'ye nispet edilen *Nefsü'l-emr-nâme*lerden Mehmet Fuat Köprülü'nün bir dipnotta bahsetmesidir (Köprülüzade 1930: 7).

Niksarî-zâde'ye atfedilen *Nefsü'l-emr-nâme* risalesi üzerine Fikret Turan'ın çalışmaları, türün modern literatürde yer edinmesinde belirleyici olmuştur. Turan, ilk olarak "On Altıncı Yüzyıl Osmanlıcasında Argo: Niksârîzâde ve Entelektüel Hayatın Eleştirisi Nefsü'l-emr-nâme İsimli Eseri" başlıklı bildirisinde risaleyi tanıtarak özellikle argo söz varlığı ve eleştirel söylem bakımından önemine dikkat çeker (Turan 2007). Ardından "Osmanlı Edebî Kültüründe Popüler Sosyal Eleştiri Türü Olarak Nefsü'l-emr-nâme Metinleri: Dil, Tema ve Üslup Özellikleri" başlıklı makalesinde, inceleme konusu yaptığı metne ek olarak beş risaleyi şekil, içerik ve dolaşım içinde çoğullaşma göstergeleri bakımından değerlendirir. Turan; bu metinleri edebî kapsamına alarak kütüphanelerdeki farklı örneklerini ise varyant (aynı eleştirel çekirdeğin yazılı dolaşım içinde farklı biçimlerde yeniden kurulması) olarak kavramsallaştırır ayrıca türün başlangıcını Lâmi'î'ye bağlar (Turan 2023). Fikret Turan, bu iki çalışmasını genişleterek kitaplaştırmış, daha önce tanıttığı metinlerin çeviri yazılarını ve ayrıca *Seg-nâme* geleneğiyle ilişkilendirilebilecek bir parçayı da çalışmasına dâhil etmiştir (Turan 2024). Kitapta ayrıca 1882 tarihli anonim bir berat metninin *Nefsü'l-emr-nâme* söylemini resmî yazışma kalıbı içinde parodileştirerek yeniden ürettiği, özellikle üst düzey meclis adabına ilişkin eleştirilerin yer yer diyaloglar üzerinden komik bir tona taşındığı belirtilir (Turan 2024: 150-151). Bu çerçevede Turan'ın "varyant" kavramsallaştırması, metnin yazılı dolaşımda tekil bir örnek olmaktan çıkıp çoğul bir yapıya dönüşmesini ortaya koyması bakımından, anonimleşme tartışması için doğrudan işlevsel bir zemin sunmaktadır.

Hayati Develi, *Nefsü'l-emr-nâme*lerle tematik ve söylemsel yakınlık taşıyan içerik bakımından zengin bir metni önce "İstanbul'a Dair Risâle-i Garîbe" başlığıyla makale olarak yayımlamış (1997), ardından kapsamlı bir inceleme ve sözlükle birlikte metni anonim kabul ederek *18. Yüzyıl İstanbul'a Dair Risale-i Garibe* adıyla kitaplaştırmıştır (Develi 1998). Develi'nin incelediği, İstanbul Nuruosmaniye Kütüphanesi nr. 4925'te kayıtlı

olan ve 1720 tarihli bu risale, toplumsal hayata yönelik eleştirel söylemi bakımından *Nefsü'l-emr-nâme*lerle güçlü bir akrabalık gösterse de Develi tarafından tür etiketi altında doğrudan ilişkilendirilmez. Bu durum, metnin dolaşımı açısından önemli bir göstergeye işaret eder: Aynı eleştirel çekirdek, yazılı dolaşım içinde kimi örneklerde *Nefsü'l-emr-nâme* adıyla kodlanırken kimi örneklerde *Risâle-i Garîbe* ve *Makâle* gibi farklı adlandırmalar altında bağımsız bir metin kimliğiyle dolaşıma girebilmekte; böylece metin adı düzlemi, anonimleşmeyi belirginleştiren başlıca kayma alanlarından biri hâline gelmektedir.

Bu adlandırma kaymasının nispet düzleminde de işleyebileceğini gösteren bir diğer çalışma, Hasan Ali Esir'in "Lâmi'î Çelebi'ye İsnat Edilen Bir Eser: Risâle-i Nefsü'l-emr-i Lâmi'î" başlıklı makalesidir. Esir, üç nüshayı karşılaştırarak yayımladığı metni Lâmi'î'ye ait mensur bir hikâye olarak değerlendirir; ele aldığı nüshalardan birinin 1720, diğerinin 1881 tarihli oluşu, metnin uzun bir dolaşım aralığında farklı kopyalama/derleme bağlamlarında yeniden üretildiğini düşündürür. Esir, ayrıca *Risâle-i Garîbe* ile bazı farklar bulunmakla birlikte metinlerin aynı "çekirdek anlatı"yı paylaştığını belirtir (Esir 2001: 111-114). Böylece burada, anonimleşmenin müellif adının kaybının yanı sıra aynı eleştiri söyleminin farklı adlandırma ve nispetlerle dolaşarak metin adı-yazar adı düzleminde çoğullaşması şeklinde de işleyebileceği somutlaşmaktadır.

Şeyma Benli'nin "18. Yüzyıldan Bir Osmanlı Müellifinin Toplumsal Eleştirisi: Kurbî Mehmed Said'in Ferman Suretindeki Nefsü'l-emr-nâmesi" başlıklı makalesi, konu üzerine yapılmış ayrıntılı çalışmalardan biridir (Benli 2023). Benli'nin değerlendirmeleri, *Nefsü'l-emr-nâme*leri bir popüler sosyal eleştiri pratiği olarak ele alan ve metinleri dolaşım içinde tekrar edilebilir formlar üzerinden okumaya imkân tanıyan yaklaşımı bakımından Turan'ın çerçevesiyle örtüşür. Benli'nin yayımladığı risale, hakkında sınırlı bilgi bulunan Kurbî Mehmed Said tarafından 1784 yılında *Tuhaf Fermân Sûretidir* başlığıyla kaleme alınmıştır. Metinde eleştirinin hedefi, üst düzey bürokratlardan sıradan insanlara uzanan geniş bir toplumsal yelpazeye yayılır; bu sayede 18. yüzyıl sonu Osmanlı toplumunda farklı katmanlarda gözlenen aksaklıklar takip edilebilir (Benli 2023: 757). Benli, metnin telif olduğunu; form bakımından türdeş örneklerle aynı çizgide durduğunu, buna karşılık dil ve içerik düzeyinde özgünleştiğini ve argo ifadelerin görece sınırlı kullanıldığını belirtir (Benli 2023: 757-758). Bu tür ferman/berat kalıplı metinler, resmî yazışma dilinin dolaşım içinde tekrarlanabilir bir şablon olarak işletilmesi sayesinde eleştirel söylemin kişisel üsluptan bağımsızlaşarak form üzerinden üretilebildiğini gösterir. Dolayısıyla burada anonimleşme, müellif adının silikleşmesinin yanı sıra eleştirinin dolaşım içinde yeniden kullanılabilen bir kalıp aracılığıyla yeniden yazım pratiğine dönüşerek kolektifleşmesi bakımından da anlam kazanır.

Konuyla ilgili önemli bir çalışma Hakan Yerebakan tarafından yapılan *Nefsü'l-Emr Literature and Its Meaning for the Early Modern Ottoman Society* başlıklı özgün yüksek lisans tezidir (2021). Yerebakan, tezinde on bir el yazması incelemiştir. Bunlardan yedisinde Lâmi'î, ikisinde Niksarî-zâde, birinde ise Yanyalı Hacı Ahmed (17. yüzyıl) yazar olarak gösterilmiş olup sonuncusu ise anonimdir. Yerebakan, Lâmi'î'ye ait gösterilen *Nefsü'l-emr-nâme* nüshalarında bahsedilen tarihî olayların, şairin ölümünden sonra gerçekleştiğini belirterek eserin ona ait olamayacağını güçlü biçimde göstermiştir. Ayrıca Yerebakan, Lâmi'î'ye atfedilen diğer nüshalarda (tezde incelenen yedi yazma nüsha dışında) görülen 1709, 1746 ve 1882 tarihlerini dikkate almış, risalelerin içeriğine de vurgu yaparak bunların da Lâmi'î'ye ait olamayacağını ifade etmiştir (Yerebakan 2021: 10-11). Hakan Yerebakan, Hacı Ahmed'e ait gösterilen *Makâle*'nin de Lâmi'î'ye ait gösterilen

bir nüshanın hemen hemen aynısı olduğunu belirtmiştir (Yerebakan 2021: 13). Yerebakan'ın temmet kayıtları ve tarihî referanslar üzerinden yaptığı değerlendirme, yazarlaştırmanın otomatik kabul olmayıp metin içi sınanabilir bir problem olduğunu ortaya koyarak anonimleşme tartışmasını somutlaştırır. Benzer biçimde, karşılaştırmalı okuma ve metinsel işaretlere dayanarak aidiyet ihtimallerini tartışan çalışmalar, yazma dolaşımında yazar adının nasıl problemli bir kategoriye dönüştüğünü göstermiştir (Erdal 2013).

Son olarak Atâyî'ye atfedilen *Nefsü'l-emr-nâme*, Millî Kütüphane'de 06 Mil Yz A 849 numarasıyla kayıtlı bir mecmuanın içinde 65b-68b varakları arasında yer almaktadır. Söz konusu çalışmalarda bu risaleden müstakil olarak bahsedilmemiştir. Metnin sondaki temmet kaydının 1726 tarihini vermesi, başlıkta yer alan Atâyî nispetiyle kronolojik bir uyumsuzluk üretmektedir; zira Atâyî 1635'te vefat etmiştir. Bu örnek, nispetin otomatik aidiyet sağlayan sabit bir gösterge olmaktan ziyade, dolaşım içinde metne otorite ve meşruiyet kazandırmak üzere devreye sokulabilen bir yazarlaştırma pratiği olarak işleyebileceğini somut biçimde gösterir. Yazının devamında risalelerin eleştirel içeriğini şekillendiren, değiştiren ve geliştiren hilebaz arketipi ve bu arketipi belirgin hâle getiren karnavalesk söylem üzerinde durulacaktır.

3. *Nefsü'l-emr-nâme* İçeriklerinin Anonimleşme Dinamikleri: Hilebaz Figürü ile Karnavalesk Söylem

Carl Gustav Jung'a göre hilebaz arketipi; muzip anlatılarda, karnaval coşkusunda, şifa ve büyü ritüellerinde, dinsel korku ve aydınlanmalarda kimi zaman açık seçik kimi zaman muğlak biçimlerde ortaya çıkan, kolektif bilinçdışına ait arketipik bir psişik yapıdır. Jung, bu figürü "psikologem" olarak nitelendirir ve en belirgin tezahürlerinde ayrımlaşmamış insan bilincinin, hayvansal düzeye henüz tam olarak uzaklaşamamış bir yansıması olduğunu vurgular (Jung 2019: 143). *Nefsü'l-emr-nâme*lerde eleştirilen zümrelerin dinî, ahlaki ya da toplumsal rollerini kötüye kullanan kişiler olarak temsili, bu arketipin dönüşmüş görünümleri şeklinde okunabilir. Böylece hilebaz, metinlerde yalnızca kötü tipleri adlandıran bir etiketi aşarak norm ihlallerini farklı alanlarda toplayan açıklayıcı bir model hâline gelir.

Bu tipolojiyi taşıyan eleştiri dili, Bakhtin'in karnavalesk söylem ve grotesk realizm kavramlarıyla birlikte daha açık biçimde görünür olur. Bakhtin'in karnavalesk yaklaşımı, edebî ve toplumsal düzlemde otoritenin parodileştirilmesini, hiyerarşik düzenin geçici olarak askıya alınmasını ve ciddi olanla gülünç olanın iç içe geçmesini sağlayan bir ifade düzeni olarak tanımlanır (Bakhtin 2001: 21-30). *Nefsü'l-emr-nâme*lerde kutsal ve resmî olan, gündelik dile ve mizaha çekilerek sıradanlaştırılır; böylece otorite ve saygınlık iddiası taşıyan roller (dinî, ahlaki, toplumsal) parodi yoluyla eleştiriye açılır. Karnavalesk düzenin kurucu hamlesi, norm ihlallerini kınamanın ötesinde gülünçleştirerek görünür kılmaktır; bu durum, hilebaz figürünün maske takma, rol çalma ve meşruiyet devşirme kapasitesiyle birleştiğinde eleştiri, çok sesli bir hiciv performansına dönüşür.

Risalelerde yazarlar çoğu kez risaleyi yazma gerekçesini bir tanıklık ve taşkınlık hâliyle temellendirir: Bir sabah dünyadaki dert ve sıkıntılar sebebiyle kederlenmiş; kendi ayıplarını fark etmeyen insanların yalnızca kendisine değil, gönül erbabına da ıstırap çektirmeleri nedeniyle iradesi dışında diline gelen sert/uygunsuz sözlerle bu insanları kınamaya başlamıştır.[1] Bu başlangıç, metnin rastlantısal bir ayıplama listesi değil, toplumsal düzeni bozan davranışların arketipik bir figür etrafında sınıflandırıldığı bir eleştirel söylem düzeni kurduğunu gösterir. Hilebazlığın görünüm biçimleri, metinlerde altı alanda yoğunlaşır: *(i) dinî otoritenin istismarı ve rol sahtekârlığı, (ii) kamusal adabın ihlali, (iii) cinsellik, beden ve mahremiyet ihlali, (iv) gösteriş, tüketim ve giyim-kuşam üzerinden statü taklidi, (v) meslek etiği ihlali* ve *(vi) mükeyyif maddelerin aşırı kullanımı.*

Bu tasnif, hilebaz figürünün farklı toplumsal bağlamlarda hangi davranış kalıpları üzerinden somutlaştığını gösteren aşağıdaki örneklerin de düzenleyici çerçevesini oluşturmaktadır:

Dinî otoritenin istismarı ve rol sahtekârlığı, risalelerde eleştirinin en yoğunlaştığı alanlardan biridir. Sufi kılıklı kimseler, doğru yolu bulamamış köy hocaları, şeyhlik satanlar, seyit gibi görünmeye çalışanlar, imamlar ve müezzinler hilebaz arketipinin maskelenme ve meşruiyet devşirme yönünü temsil eder. Köy köy gezerek Kâbe resmi/maketi gezdirme, *Geyik Destanı* okuma veya tekke erbabının sözde Hızır-İlyas asasını taşıma gibi pratikler, "kutsalın parodileşmesi" üzerinden sosyal eleştiriyi yoğunlaştırır; böylece karnavalesk tersyüz etme, dinî meşruiyet iddiası taşıyan rolleri sıradanlaştırarak hedefe yerleştirir.

Kamusal adabın ihlali, hilebazlığı yalnızca dinî alana sıkıştırmayan bir genişlemeye işaret eder. Hayvan haklarına saygı göstermeyenler (yük taşıyan hayvan su içerken ıslık çalmak; av köpeği ve tazının ağzını öpmek, eşekleri cinsel yönden istismar etmek), cariyesini hamile bırakıp hamile hâliyle satanlar gibi örnekler merhametsizlik ve sorumluluktan kaçışı açık eder. Sofra adabına ilişkin örnekler (yağlı pilavı cebine koymak, yemek başlamışken Fatiha okuyup "diğer yemekler gelsin" diye diretmek, kadayıf kaşığıyla hoşaf içmek, başkasının önündeki yemeğe el uzatmak) ise gülünç ile ayıp arasındaki gerilim üzerinden eleştiriyi kurar. Bu düzlemde hilebaz, normları bilerek çiğneyen ve sınırı ihlal ederek hem kendini hem başkasını mahcup eden figür olarak belirir.

Cinsellik, beden ve mahremiyet ihlali, karnavalesk söylemin anlatısal merkezinde yer alan grotesk realizm hattına doğrudan temas eder. Bakhtin'e göre grotesk beden, "tamamlanmış" ve "kapalı" bir varlık olarak değil, dönüşüm, taşma ve sınır ihlali süreçleri içinde temsil edilir. Bu nedenle anlatı, bedeni özellikle alt bölgeler üzerinden (yeme, içme, boşaltım, cinsellik) yoğunlaştırır; toplumsal nezaket ve görgü kodları ise küfür, müstehcenlik ve kabalık aracılığıyla ihlal edilir (Bakhtin 2001: 123, 237-239, 266; Bakhtin 2005: 347-348). *Nefsü'l-emr-nâme*lerde hamam sahneleri etrafında kurulan teşhircilik, mahremiyetin delinişi ve bedenin kamusal alanda açık edilmesi, hilebaz figürünü grotesk beden içinde öne çıkarır. Yaşlılıkta makyaj yapan kadınlar, çarşıda yüzünü açan kocakarılar, Cenevizliler gibi sakal kesen veya sakalındaki akları yolan erkekler ya da sürme çeken erkekler gibi örnekler, toplumsal cinsiyet ve yaş normlarının parodileştirilmesi üzerinden bir gülünçleştirme hattı üretir. Metnin erkekler arası ilişkilere dair aşağılayıcı adlandırmaları (örn. *geyik, gidi, kebûter-bâz, kodoş, komsi, Lûtî, maryol, pâzenk, puşt, zîr* vb.), hem grotesk dilin argo/kaba söylem repertuarını belirginleştirir hem de metnin normatif sınırlarını işaretleyerek kınama ve ifşa işlevini üstlenir. Benzer biçimde, beddua ve lanet kalıpları (tuvalet çukuruna düşmek, kış günü şiddetli zifosa uğramak, başında çıban çıkmak, yatağına yılan girmek, katır tepmesine uğramak, çarşıda sarığı düşmek, dost meclisinde fazla kaçırmak, uygunsuz şekilde basılmak, eli kurumak vb.) bedeni hedef alarak utandırma/utandırılma, aşağılama ve toplumsal hizaya çekme niyetini yoğunlaştırır. Öte yandan muhataba mesaj ileten erkekler arası gizli dil örnekleri (bayram günü sarığın arkasını öne giymek, sakallı olup sarıktan perçem göstermek, bayramda yalnız salıncağa binmek, uçkur/peştemal ucuna akçe bağlamak) hilebazlığın yalnızca açık ihlallerle değil, aynı zamanda örtük iletişim ve işaret sistemleri üzerinden örgütlendiğini düşündürür; böylece grotesk realizm, hem sahneleme (hamamda teşhir) hem de dil (argo, beddua) düzeyinde metnin karnavalesk enerjisini taşıyan başlıca araçlardan biri hâline gelir.

Gösteriş, tüketim ve giyim-kuşam üzerinden statü taklidi, hilebazlığın görünürlük ve farklı görünme arzusuyla ilişkisini öne çıkarır. Avrupa'ya (Frengistan) kumaş almaya gitmek; çakşırsız mest, topuğu yüksek ayakkabı, yarma mahmuzlu kesik çizme ve koncu geniş çizme giymek gibi unsurlar gösterişin araçları hâline gelir. Beyaz kuzu kürkü veya zerdeva gibi kürkleri yaka ve kenarlarda kullanmak, sarı-kırmızı şalvar giymek gibi örnekler norm dışı görünümü hicivle hedefe yerleştirir. Rengarenk başlık takanlar için başın nakkaş çanağına benzetilmesi, hilebaz figürünün kılık kıyafet üzerinden kurulmasını belirginleştirirken karnavalesk söylemin sıradanlaştırıcı alayını da yoğunlaştırır.

Meslek etiği ihlali, hilebazlığın gündelik hayata yerleşmiş bir çıkar ve hile mekanizması olarak görüldüğünü düşündürür. Bazı meslek grupları açgözlülük, hilecilik, edepsizlik, tembellik, dalkavukluk, ikiyüzlülük ve yalancılık gibi davranışlar üzerinden hedefe yerleştirilir. Son olarak *mükeyyif maddelerin aşırı kullanımı* (esrar, boza, haşhaş, tiryakilik, nargile, tütün) ve eğlence meclisindeki taşkınlıklar; hilebaz arketipinin kendini kaybetme, sınırları yıkma ve rezil etme/rezil olma dinamiklerini açık eder. Mecliste alkolü fazla aldırarak insanları rezil etme, kusma ve kötü koku yayma veya mükeyyifat etkisiyle âlimlerin meclisinde söze karışma gibi örnekler, sosyal eleştirinin gündelik pratikler üzerinden nasıl somutlaştığını gösterir.

Bu çerçevede hilebaz figürü ile karnavalesk ve grotesk söylem, *Nefsü'l-emr-nâme*lerde iki ayrı tema olarak değil, aynı mekanizmanın birbirini tamamlayan bileşenleri olarak işler: Hilebaz, norm ihlalini tipoloji düzeyinde toplar; karnavalesk söylem bu ihlali parodiyle ortaya koyar; grotesk realizm ise beden ve aşağı alanlar üzerinden eleştiriyi sertleştirerek dolaşıma uygun bir hiciv repertuvarı üretir. Dolayısıyla hilebaz tipolojisi ile karnavalesk üslup, farklı risalelerde tekrar edilebilen ortak bir eleştiri repertuvarı oluşturarak sosyal hicvin kişisel gözlem düzeyinden paylaşılan bir söylem alanına taşınmasına katkı sağlar. Sonraki başlıkta bu stratejiler, risalelerden alınan örneklerle detaylı incelenecektir.

4. *Nefsü'l-emr-nâme*lerde Anonimleşmenin Üç Stratejisi: Yazarlaştırma-Alıntı-Yeniden Yazım

Yazarlaştırma, yazılı dolaşım içinde aidiyeti tartışmalı bir metnin tanınmış bir isimle ilişkilendirilmesi ve böylece metnin okunabilirliğinin, meşruiyetinin ve dolaşım hızının yazar adı üzerinden yeniden kurulması olarak tanımlanabilir. Bu çerçevede nispet, anonimleşmenin sona erdiğini ve aidiyetin yeniden tesis edildiğini gösteren bir işaret olmaktan ziyade, metnin dolaşım içinde bir yazar adı aracılığıyla yeniden çerçevelendiğini gösterir. Nitekim yazar adı burada metni tekil bir üreticiye sabitleyen kesin bir imza gibi değil, Foucault'nun işaret ettiği anlamda bir "yazar işlevi" olarak çalışır. Metni dolaşıma sokar, sınıflandırır, otorite kabulleri içinde işletir ve belirli okuma kodları üretir ancak dolaşımın ilerleyen aşamalarında aynı işlevin farklı adlarla yeniden kurulabilmesi, metnin aidiyetini sabit bir kesinliğe kavuşturmaz. Bu durum, anonimleşmenin yalnızca adın kaybıyla değil, aynı zamanda adın dolaşım içinde değişebilirliği ile de işlediğini düşündürür.

Bu kurgu, modern eleştirinin iki temel açılımıyla birlikte okunabilir. Barthes, modern edebiyatın dönüşümünü açıklarken yazıyı, "bütün seslerin, bütün kökenlerin imhası" olarak değerlendirir ve yazma eyleminin yazarın kimliğini silen nötr bir alan yarattığını savunur (Barthes 2013: 1). Bu nedenle bir metne "yazar atamak", onun ifadesiyle anlamı sınırlayan bir eylemdir; "Bir metne yazar atamak, o metne kilit vurmaktır." diyerek yazar merkezli yorum biçimlerini reddeder ve anlamın okurla yeniden kurulduğunu vurgular (Barthes 2013: 5-6). Foucault ise "Yazar Nedir?" yaklaşımında yazarı bireysel bir özne olarak değil, söylemi düzenleyen toplumsal bir işlev olarak ele alır; tartışmanın eksenini metnin gerçek anlamını yazar niyetinde aramaktan çıkarıp yazar adının toplumsal, hukuki

ve kurumsal düzlemde hangi işleri gördüğüne taşır. Bu bağlamda yazar işlevinin telif ve mülkiyet ilişkileriyle bağlantısı, belirli söylem türlerini düzenlemesi, tarihsel-kurumsal koşullarda üretilmesi ve eserin sınırlarının tanımıyla ilişkilenmesi gibi nitelikler öne çıkar (Smith-Laing 2023: 14-15, 34, 50-51, 235). *Nefsü'l-emr-nâme*ler bağlamında ise yazarlaştırmanın işleyişi, bu kuramsal düzlemle uyumlu biçimde, salt soyut bir meşruiyet arayışına indirgenemez; çoğu kez üslup ve tema yakınlıkları üzerinden de desteklenir. Lâmi'î'nin latifeleri ile divanında yer alan hiciv içerikli manzumeler, risalelerin ona nispet edilmesini kolaylaştıran bir yakınlık üretmiş görünmektedir (Aytaç 2011: 84). Benzer biçimde Atâyî'nin hezliyâtı ve hamsesinde 17. yüzyıl Osmanlı toplumunu eleştiren söylem çizgisi, nispetin yazılı kültürde yalnızca "otorite devşirme" mantığıyla değil, içeriksel ve üslupsal benzerlikler üzerinden de meşrulaştırılabildiğini düşündürür (Kortantamer 1997). Dolayısıyla Lâmi'î ve Atâyî gibi isimlere yapılan nispetler, anonimleşmenin karşıtı bir kesin müellif tayini iddiası olarak değil, metni dolaşıma sokan, okunabilirliğini artıran ve metinler arası çoğullaşmayı hızlandıran bir yazar işlevinin üretimi olarak değerlendirilmelidir. Bu nedenle yazarlaştırma, kesin aidiyet kurma hedefiyle değil, nispetin dolaşım içinde metne otorite kazandıran işlevi ve bu işlevin değişebilirliği üzerinden ele alınmaktadır.

Anonimleşme, yazarlaştırmaya ek olarak alıntılama ve yeniden yazım gibi metinler arası pratiklerle de güç kazanır. Bu çalışmada alıntılama pratiği, Firâkî'nin (16. yüzyıl) *Seg-nâme*'sinde görülen sınırlı ama işaret edici bir örnek üzerinden izlenebilmektedir. Eserin sebeb-i telif bağlamında, *Nefsü'l-emr-nâme*lerde rastlanan bazı cümle kalıplarının kaynak gösterilmeksizin müellifin kendi söylemi içinde aktarılması, metinler arası dolaşımı gösteren bir işarettir. Hacim bakımından kısa bir parça olsa da bu aktarım *Nefsü'l-emr-nâme* söyleminin başka bir metinsel çerçeve içinde yeniden dolaşıma sokulabildiğini göstermesi bakımından önemlidir. *Seg-nâme'*deki bu parça aşağıda yer almıştır:

> …ışṭılāḥ u 'ibāret söylerin ṣanup Türkī sözleri dīvāre ṣoḳup delüklere ḳoyanlara. Ḳara noḫūd ve Ḳara feslegen ve Boz yoḳuş diyü kendülerine ca'lī laḳab ḳoyanlara ve kū-be-kū Ka'be taṣvīrin gezdürüp ve ḳapu /ḳapu İbrāhīm dāstānın oḳuyanlara. Semā u ṣafā bilmez Mevlevīlere. Ya'nī oluḳlu külāh urınup ḳara yirüñ gömgök evliyāsı olup çerāġ u 'alem götürüp cerr u cerr iden levlevīlere. Ve Ḫıżr [u] İlyās çevgānın götürenlere ve tekyegāhlar öñinde celb-i dünyā içün öñlerine çerāġ u 'alem ḳoyup oturanlara. Ve eyyām-ı temmūzda mesāfe-i ba'īdden oḳ getüren peyklere ve āhū postından tāc urınup er oġlı geçinen geyiklere… (Çelik 2017: 1044)

Seg-nâme bütünüyle değerlendirildiğinde eser, köpek üzerinden insan davranışlarının eleştirildiği bir hikâye/nasihat yapısı kurar; aralara serpiştirilen manzumelerle öğütler verilmesi ve köpeğin yaratılışı ile insanla münasebetine ilişkin açıklamalar, metne hem nasihatnâme hem de hilkat risalesi niteliği kazandırır (Çelik 2017: 1032-1053). *Nefsü'l-emr-nâme*lerde ise köpek imgesi çoğu kez aşağılama ve beddua bağlamında işletilerek eleştirel söylemin sertliğini artırır. Bu yakınlık, alıntılamanın yalnızca metinler arasında bir bağ kurmakla kalmayıp anonimleşme sürecinin de parçası olabileceğini düşündürür: Kaynak belirtilmeksizin aktarılan kalıp cümleler, söylemi tekil bir metne/müellife bağlamaktan ziyade, tekrar edilebilir bir ortak eleştiri diline eklemler. Böylece alıntılama, metinler arasılığın göstergesi olmanın yanı sıra söylemin kökenini belirsizleştirerek anonimleşmeyi besleyen bir mekanizma olarak işlev görür.

Benzer biçimde yeniden yazım, tanınır bir eleştiri söylemi çekirdeğinin farklı kurumsal kalıplar içinde yeniden kurulması yoluyla anonimleşmeyi destekler. Kurbî'nin ferman formunda kaleme aldığı risale, geleneğin tipolojilerini ve eleştiri hedeflerini büyük ölçüde korurken, seçilen form (ferman dili), kurumsal hitap düzeni ve parodiye açılan resmî üslup aracılığıyla söylemi dönüştürerek yeniden üretir (Benli 2023). Bu noktada

yeniden yazım, metni aynı kılmanın ötesinde dolaşım içinde tanınır hâle gelmiş bir söylem örgüsünü yeni bir bağlama taşıma ve yeni bir düzenleme içinde işletme kapasitesiyle önem kazanır. Dolayısıyla anonimleşme, eleştirel dilin tekrar edilebilir formüller ve kalıplar üzerinden kişiden kısmen bağımsız bir söyleme dönüşmesiyle de ilişkilidir. Yeniden yazımın işleyişi, aşağıda Kurbî'nin risalesinden ve diğer risalelerden alınan örnekler üzerinden gösterilecektir.

Performatif dindarlık: "isḳāt aḳçasıyiçün meyyit üzerinde ġavġā idüp bī-ḥużūrlığından vaḳıtsız ezān oḳıyan müʾezzinleriñ", "ʿilm-i mūṣıḳīden ḫaberi olmayup minberde erkek eşek gibi ağıran ḫaṭībleriñ" (Benli 2023: 752)

"namāz ḳılmayup nümāyiş içün elinde tesbīḥ götüren münāfıḳlara" (Esir 2001: 120)

"ölü taʻāmına ve isḳāt aḳçasına göz ḳarardup yelişen tarrārlar" (Develi 1997: 108)

"maḳāmāt bilmeyüp dürlü dürlü naġme edeyin diyen ḫaṭīb efendiler" (Develi 1997: 108)

"öli ḥelvāsına ısḳāṭ aḳçesine göz ḳızdurup biliş ṭarrārlara" (06 Mil Yz A 849, vr. 2a).

Dilsel gösteriş ve sahte bilginlik: "ve terkīb-i ʿArabīden ḫaberi olmayup Gülistān'dan bir iki beyt ezberlemek dilinden büyüdüp ḳahve-ḫānelerde ve sāʿir meclislerde ṣadr gözleyen cāhilleriñ" (Benli 2023: 750)

"fevḳa'l-ḥadd gūl iken İrān-ı 'Aceme taḳlīd edüp tekellüm-i Fārs eyleyen ḫarlaruñ" (Turan 2023: 143)

"şi'r-i 'Arab ve birḳaç maṣūnü'l-isti'māl olmayan lüġat bilmegi 'ilm ẓann edüp kitāb içinde elfāẓ-ı 'Arabī beytlerine [dadanan] kitāb güveleriniñ" (Turan 2007: 1830)

"ışṭılāḥāt u ʿibārāt söylerin ṣanup Türkī kelāmı dīvār deliklerine soḳanlara" (Esir 2001: 116)

"ışṭılāḥāt uʿibārāt söylerin ṣanup Türkī sözi daḫi idrāk edemeyen Türk dānişmendleri" (Develi 1997: 103)

"ışṭılāḥāt uʿibārāt söylerin ṣanup Türkī kelāmı dīvāre ḳışup deliklere ṣoḳan geveze Arnavudlara" (06 Mil Yz A 849, vr. 2a)

Yaş/cinsiyet normlarının parodisi: "ve ṣaḳalına peyġamber nişānı düşüden ṣoñra yolmaḳ ile dökütmeyüp çıḳduḳda it boḳı ile ṣaḳalın boyayan utanmazlarıñ", "kendüsi yigirmi beş yaşında olup kendüyi on beş yaşında ve on dört yaşında civān yerinde ḳoyup şīve-i şütür iden ḫīzbāzlarıñ" (Benli 2023: 754)

"pīrlikde aḳ saḳalın ḳırḳup yāḫūd pīrligin iḫtifā içün boyalar sürüp raḫt ile yigitlenen ḳoca pelīdlere" (Esir 2001: 117)

"pīrlikde ak saḳalın cünün-vārī(?) ḳırḳup yigitlenen ḳoca belīdler ve ḳocaḳarı yeñi gelin gibi yüzin yazan eli ḳuruyacaḳlar" (Develi 1997: 22)

"pīrlikde ṣaḳalın Ceniviz[ī] ḳırḳup yigit geçinen ḳocalara gelinler gibi yüzin bezeyen ḳocaʿavretlere" (06 Mil Yz A 849, vr. 2a)

"kendüzüne düzgün sürüp ḳapu yarığından yola baḳan fertūtelere ḳocaḳaru renginde çārsūda bāzārda yüzin açup gezen ḳoḳmışlara" (06 Mil Yz A 849, vr. 3a)

5. Sonuç

Bu çalışma, *Nefsü'l-emr-âme*ler özelinde anonimleşmeyi yalnızca müellif adının kaybına indirgemeyen, istinsah, derleme, bağlam kaydırmaları, ekleme-çıkarma, alıntılama ve yeniden yazım gibi müdahalelerle biçimlenen bir yazılı dolaşım olgusu olarak ele almıştır. İnceleme sonucunda, bu sürecin metnin aidiyetini, biçimini ve söylemsel kuruluşunu farklı düzlemlerde dönüştürdüğü; söz konusu dönüşümlerin metni tekil ve sabit bir üretim bağlamına bağlamayı güçleştirdiği görülmüştür. Bu bulgu, anonimleşmeyi sabit bir aidiyet durumundan ziyade metnin zaman içinde değişen üretim, aktarım ve otorite ilişkileri üzerinden izlenebilen tarihsel bir süreç olarak değerlendirmeyi mümkün kılar. *Nefsü'l-emr-âme*ler, sosyal eleştirinin tekrarlanabilir bir söylem repertuvarı içinde farklı nüsha ve bağlamlara taşınabildiğini, bu aktarım sürecinde eleştirel çekirdeğini korurken

yeni söylemsel biçimler kazanarak süreklilik gösterebildiğini ortaya koymaktadır. Bu nedenle metinlerin hakikat söylemi iddiası yalnız içerik düzeyinde değil, bu iddiayı taşıyan dilin dolaşım içinde kolektifleşmesi bakımından da anlam kazanır; "olduğu gibi" tek bir gözün tanıklığından çok dolaşımın biriktirdiği söylemsel örüntüler üzerinden kurulmuş izlenimi verir.

Literatür tartışması, *Nefsü'l-emr-nâme*lerin modern araştırmalarda farklı adlandırma ve nispetlerle tanımlanmasının, anonimleşmenin izlenmesi bakımından yöntemsel önem taşıdığını da ortaya koymuştur. Türün sınırları, yalnızca belirli bir metin kümesine dayanarak değil, aynı eleştirel çekirdeğin farklı adlandırmalar ve yazarlaştırma pratikleri aracılığıyla dolaşıma girebilmesi dikkate alınarak belirlenmektedir. Literatür ve nüsha verileri birlikte değerlendirildiğinde, adlandırma ve nispet değişikliklerinin yalnızca bibliyografik bir belirsizlik değil, metnin farklı dönem ve bağlamlarda yeniden konumlandırılma biçimlerini gösteren tarihsel veriler olduğu anlaşılmaktadır. Temmet kayıtları ve tarihî referanslarla kurulan kronolojik sınama, nispetlerin otomatik olarak aidiyeti sabitlemediğini; tersine metni dolaşıma sokan ve onu belirli okuma stratejilerine dâhil eden değişken bir "yazar işlevi" olarak çalışabileceği görüşünü destekler. Böylece çalışma, edisyon-kritik merkezli kesin bir aidiyet tayini iddiasından ayrılarak kimin yazdığı sorusundan çok, yazma kültürü içinde çoğalan metnin hangi dolaşım mekanizmalarıyla yazarsızlaşarak otorite kazandığı sorusunu öne çıkarır.

Metinlerin eleştirel içeriği bakımından hilebaz figürü ile karnavalesk ve grotesk söylem, anonimleşmenin yalnız üst bilgi düzeyinde değil, söylemin işleyişinde de üretildiğini göstermiştir. Hilebaz figürü ile karnavalesk ve grotesk söylemin birlikte değerlendirilmesi, eleştirinin hedefleri değişse de bu hedefleri anlamlandıran tipolojik ve söylemsel çerçevenin farklı risalelerde süreklilik gösterebildiğini ortaya koymaktadır. Bu süreklilik, norm ihlallerini ortak bir eleştiri repertuvarı içinde bir araya getirerek sosyal hicvin farklı metinsel bağlamlarda yeniden üretilebilmesine imkân veren bir yapı oluşturmaktadır. Karnavalesk parodi ve grotesk beden anlayışı ise otoriteyi sıradanlaştıran, hiyerarşiyi tersyüz eden ve argo repertuvarıyla sertleşen bir ifade düzeni kurarak bu ortak eleştiri repertuvarının üslupsal karakterini belirler. Bu noktada anonimleşme, metni bir kişinin sesi olmaktan çıkarıp dolaşım içinde çoğalan bir söylem performansı hâline getiren bir kolektifleşme mantığı olarak belirginleşir.

Çalışmanın bulguları, anonimleşmenin *Nefsü'l-emr-nâme*lerde birbirini tamamlayan üç strateji üzerinden sürdürülebilir hâle geldiğini ortaya koymaktadır. Yazarlaştırma, alıntılama ve yeniden yazım birlikte düşünüldüğünde, bu stratejilerin metnin aidiyetini, otoritesini ve yeniden üretilebilirliğini farklı düzlemlerde dönüştürdüğü görülmektedir. Yazar adı metni belirli bir otorite alanına yerleştirirken alıntılama eleştirel söylemin metinler arasında taşınmasını, yeniden yazım ise devralınan malzemenin yeni bağlam ve biçimlerde işlev kazanmasını sağlar. Böylece üç strateji, birbirinden bağımsız uygulamalar olmaktan çıkarak yazılı dolaşım içinde metnin çoğullaşmasını ve eleştirel söylemin sürekliliğini birlikte sağlayan bir dönüşüm mekanizması oluşturur. Bu dönüşüm mekanizması, *Nefsü'l-emr-nâme*lerde metni "bir kişiye ait söz" olmaktan çıkarıp "dolaşımın kurduğu söylem" hâline getiren üretim mantığını açıklığa kavuşturur; Barthes'ın yazar merkezli anlamlandırmaya yönelttiği eleştiri ile Foucault'nun "yazar işlevi" yaklaşımı bu mantığı açıklamada birbirini tamamlayan iki kuramsal dayanak sunar.

Sonuç olarak bu çalışma, *Nefsü'l-emr-nâme*leri yalnızca Osmanlı sosyal hiciv geleneği içinde konumlandırmakla yetinmeyip onları yazma kültürü içinde çoğalan ve süreklilik kazanan bir söylem alanı olarak değerlendirmiştir. Bu yaklaşım; yazar adı, metin adı, alıntı ve yeniden yazım pratiklerini aynı süreç içinde değerlendirerek anonimleşmenin

yazma kültüründe farklı düzlemlerde ve birbirini tamamlayan mekanizmalar aracılığıyla işlediğini ortaya koymaktadır.

YAZARLARIN KATKI DÜZEYLERİ: Birinci Yazar %100.
ETİK KOMİTE ONAYI: Bu çalışmada etik komisyon iznine gerek bulunmamaktadır.
FİNANSAL DESTEK: Çalışmada finansal destek alınmamıştır.
ÇIKAR ÇATIŞMASI: Çalışmada potansiyel çıkar çatışması bulunmamaktadır.

NOTLAR

1. Bu başlıktaki metin özetlemeleri için literatür değerlendirmesindeki kaynaklar kullanılmıştır.

KAYNAKÇA

Aytaç, Aslı. "Lâmi'î Çelebi Dîvânı'nın Müteferrikât bölümünde bulunan hiciv manzumeleri". *International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*. 6(2). 2011: 75-86.

Bakhtin, Mihail. *Karnavaldan Romana* (Çev. C. Soydemir). İstanbul: Ayrıntı Yayınları. 2001.

Bakhtin, Mihail. *Rabelais ve Dünyası* (Çev. Ç. Öztek). İstanbul: Ayrıntı Yayınları. 2005.

Barthes, Roland. "Yazarın Ölümü" (Çev. O. Tecimen). *Notos*. 39. 2013: 101-105. Erişim: 23.08.2025, https://www.academia.edu/43145967/Roland_Barthes_Yazar%C4%B1n_%C3%96l%C3%BCm%C3%BC

Benli, Şeyma. "18. yüzyıldan bir Osmanlı müellifinin toplumsal eleştirisi: Kurbî Mehmed Said'in ferman suretindeki Nefsü'l-emr-nâmesi". *Korkut Ata Türkiyat Araştırmaları Dergisi*. *1*. 2023: 746-763.

Çelik, Aysun. "Firâkî Dede'nin Seg-nâme adlı eseri". *International Journal of Eurasia Social Sciences*. 8(9). 2017: 1032–1053.

Develi, Hayati. "İstanbul'a dair Risâle-i Garîbe". *İstanbul Araştırmaları*. 1. 1997: 95-190.

Develi, Hayati. *18. Yüzyıl İstanbul'una Dair Risale-i Garibe*. İstanbul: Kitabevi Yayınları. 1998.

Erdal, Tuğçe. *Sözlü ve yazılı kültür tartışmaları açısından Fuzûlî şiirlerinde varyantlaşma*. Doktora tezi. Bozok Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yozgat, 2013.

Esir, Hasan Ali. "Lâmi'î Çelebi'ye isnat edilen bir eser: Risâle-i Nefsü'l-Emr-i Lâmi'î". *İlmî Araştırmalar.* 12. 2001: 111-120.

Jung, Carl Gustav. *Dört Arketip* (Çev. Z. Aksu Yılmazer). İstanbul: Metis Yayınları. 2019.

Karagöz, Ahmet. *İsmail Gelenbevî'de nefsü'l-emr*. Yüksek Lisans Tezi. Erzurum: Atatürk Üniversitesi. 2020.

Kortantamer, Tunca. *Nev'î-zâde Atâyî ve Hamsesi*. İzmir: Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları. 1997.

Köprülüzade, Mehmet Fuat *XVII'nci Asır Saz Şairlerinden Kayıkçı Kul Mustafa ve Genç Osman Hikâyesi*. İstanbul: Evkaf Matbaası. 1930.

Niksarî-zâde Mehmed Efendi. (1311/1895). "Nefsü'l-emr-nâme". *Millî Tetebbular Mecmuası*, 1(3), 571-576. [Eski harfli metin; yay. haz./inceleme adı belirtilmemiş].

Pirinç, Ahmet. "İslam düşüncesinde zihnî varlık (vücûd-i zihnî) anlayışının bilgi felsefesi bağlamında değerlendirilmesi". *Amasya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 2. 2014: 131-162.

Smith-Laing, Tim. *Michel Foucault'nun Yazar Nedir'i: Bir Tahlil* (Çev. O. Yiğit). İstanbul: Ketebe Yayınları. 2023.

Turan, Fikret. "On altıncı yüzyıl Osmanlıcasında argo: Niksarîzâde ve entelektüel hayatın eleştirisi *Nefsü'l-emr-nâme* isimli eseri". *IV. Uluslararası Türk Dili Kurultayı Bildirileri Cilt II*. 2007: 1825-1833. Ankara: TDK Yayınları.

Turan, Fikret. "Osmanlı edebî kültüründe popüler sosyal eleştiri türü olarak *Nefsü'l-emr-nâme* metinleri: Dil, tema ve üslup özellikleri". *Türklük Bilimi Araştırmaları Dergisi (TUDED).* 63(1). 2023: 139-156.

Turan, Fikret. *Sosyal Eleştiri Olarak Nefsü'l-emr Metinleri*. İstanbul: DBY Yayınları. 2024.

Tülüce, Hüseyin Adem. "Taşköprülüzâde'nin nefsü'l-emr görüşü ile Popper'ın üçüncü dünya görüşünün karşılaştırılması". *Journal of Academic Inquiries.* 17. 2022: 184-198.

Yerebakan, Hakan. *Nefsü'l-emr literature and its meaning for the early modern Ottoman society*. Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi. 2021.